

АЙНӢ ВА ИМЛОИ ЗАБОНИ АДАБӢ

Бузургони илму адаби миллати тоҷик дар таърихи чандҳазорсолаи фарҳангу тамаддуни мо барои худогоҳии миллӣ ва худшиносиву тарбияи ахлоқии ҳамзамонон ва наслҳои оянда нақши боризе гузоштаанд. Устод Садриддин Айнӣ яке аз ин гуна абармардон мебошад, ки дар як давраи сарнавиштсози таърихи миллати тоҷик ба майдон омада, дар пешрафту густариши илму фарҳанг ва таъриху тамаддуни он нақшиҳалкунанда бозидааст. Садриддин Айнӣ на танҳо ҳамчун адиб ва нависандаи забардаст, муаллифи асарҳои дарҷаҳои машҳури «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Марги судхур», «Ёддоштҳо», балки чун донишманд ва олими забардасти риштаҳои мактабу маориф, таърих, адабиётшиносӣ, забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ маълуми машҳур аст. Устод Айнӣ дар баробари таҳия ва эҷоди асарҳои адабӣ ва таърихӣ дар бораи забони адабӣ, лаҳҷа ва шеваҳои он, масъалаҳои имло, сабк ва услуби забони адибону нависандагон, фарҳангшиносӣ ва истилоҳшиносӣ як силсила мақолаҳову асарҳо офаридааст. Гуфтан ба маврид аст, ки дар ин бахш ҳам ӯ баҳайси яке аз поягузори илми забоншиносӣ дар асарҳои худ барои асосат ва покзагии забон, сода ва оммафаҳм намудани забони адабӣ, дастраси оммаи васеъ кардани захираҳои луғавии забон хеле заҳмат кашидааст. Ӯ яке аз аввалин муаллифони китобҳои дарсӣ барои мактабҳои нав, мураттиб ва муҳаррири нахустин «Луғати русӣ- тоҷикӣ» (1933-1934), «Луғати тоҷикӣ – русӣ» (1940) ва муаллифи нахустин фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дар давраи нави рушди забон мебошад (1938). Гуфтан ба маврид аст, ки асарҳои илмиву адабии устод Айнӣ дар риштаи забоншиносӣ барои инкишофи забони адабӣ,

истифода аз таҷрибаҳои пешгузаштагон, муайян кардани роҳҳои рушди забон, навсозӣ ва оммафаҳму сода кардани забон, аз усулҳо ва меъёрҳои таърихӣ истифода кардану зинда кардани вожаҳои қадимӣ ва омӯхтани забони зиндаи мардум, ба таври интиқодӣ назар кардан ба осори адибону нависандагон аҳамияти калоне доштааст. Мулоҳизаҳои ӯ оид ба забон дар як қатор мақолаҳош, ба монанди «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ»(1928), «Забони тоҷикӣ»(1928), «Ҷавоби ман (дар бораи забони адабии тоҷик)»(1929), «Мактуби кушод ба рафиқ Толис»(1948), «Забони Шохнома» (Кулӣёт, 1963 ҷ.11), «Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик» (1952), «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон» (Кулӣёт, 1969, ҷ.9), имрӯз ҳам аҳамияти илмии худро гум накарда, барои рушди минбаъдаи забони адабӣ ҳамчун як роҳнамо хидмат мекунад. Махсусан, зебоиву асолати забон, тарзи дурусти истифодаи вожагон, таъҷиб ба осори адабии гузаштагон, эҳёи вожаҳои куҳан дар шакли таърихӣ маҳаки фаъолияти илмиву эҷодии ӯ дар бахши забон аст.

Имлои забон ва ба шакли дуруст навиштани калимаҳо дар асарҳои оид ба забон ва забоншиносӣ навиштаи устод Айнӣ мавқеи асосӣ дорад. Ақида ва пешниҳодҳои устод имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накарда, он масъалагузориҳо дар забони адабии имрӯз вучуд доранд. Давраи аввали тавачҷуҳи устод Айнӣ ба масъалаҳои имлои забони адабӣ ба замони гузариш ба алифбои лотинӣ рост меояд. Аслан устод Айнӣ баробари оғоз шудани маъракаи гузариш ба алифбои лотинӣ ба таври фаъол ба баҳсу мунозираҳо оид ба гуногунии навишти калимаҳо дар алифбои нави лотинӣ дохил гардида, тарафдори истифодаи меъёрҳои таърихӣ дар таҳияи имлои забон буд. Дар мақола бо номи «Дунёи нав ва алифбои нав» (Овози тоҷик, 7 сентябри соли 1927) ӯ бо ҷӯшу хурӯши замони

инқилоб ҳамроҳ шуда менависад: «Алифбое, ки то ҳол дар миёни тоҷикон маълум аст (алифбои арабӣ – С.Н.), на ин ки барои дунёи нав, ҳатто барои дунёи кӯҳна ҳам кифоят намекунад».¹ Ӯ масъалаи баррасии гузариш ба алифбои нави лотиниро дастгирӣ намуда таъкид менамояд: «Алифбои нав бояд ба тарзе тартиб ёбад, ки ҳар фарзанди тоҷик дар як моҳ ҳарфшинос шуда тавонад ва баъд аз ҳарфшинос шудан ҳар калима ва ҷумлаи тоҷиконро, ки бо он алифбо навишта мешавад, бе хато кардан дар забар, зер ва беғалат кардан дар лаҳҷа ва шева хонда тавонад»². Дар мақолаи «Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» (Роҳбари дониш, 1928, №10) устод Айнӣ ба тарзи навишти овозҳо, махсусан садонокҳои дарози тоҷикӣ дахл намуда, мувофиқати меъёри таърихӣ бо талаффузи онҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, дар мавриди бо *ӯ*-и дароз ва *и*-и дароз навиштани калимаҳои «давидам, расидам, дидам» чунин менависад: «Албатта, ин даъворо касоне, ки қабул накардани зер ва пеши дарозро ба худ муқаррар кардаанд, қабул нахоҳанд кард ва хоҳанд гуфт, ки ту ба адабиёти навиштаи кӯҳнаи форс – тоҷик фирефта шуда ин даъворо мекунӣ ва ин овозҳои дароз дар забони зиндаи имрӯзаи тоҷик нест Дар ҳамин вақт намояндагони бесаводи тоҷик ба фарёди мо хоҳанд расид ва монанди «дидам – расидам – давидам – судам – фузудам – рабудам»-ро чунон мад кашида хоҳанд гуфт, ки на як узбек ва на як аврупоӣ, қасд кунад ҳам, ба он дараҷа мад кашида натавонад».³

Устод Айнӣ дар мақолаи хеш таҳти унвони «Забони тоҷикӣ» таъкид мекунад, ки «душвортарин масъалаи мо масъалаи имло аст.»⁴ Дар ин мақолаи хеш, ки асосан ба навсозиву сода кардани забон ва наздик кардани он ба «забони авоми тоҷик» бахшида шудааст, ба тарзи

¹ Айнӣ С. Дунёи нав ва алифбои нав // Овози тоҷик, 7 сентябри соли 1927

² Хамин мақола

³ Айнӣ С. Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷик // Роҳбари дониш, 1928, №10.

⁴ Айнӣ С. Забонитоҷикӣ // «Роҳбаридониш», 1928, № 11-12.— С. 44

навишти калимаҳо, истилоҳҳои аврупоӣ ва ифодаи дурусти онҳо дар забон аҳамияти махсус дода, риояи меъёрҳои таърихӣ имлобандӣ ва забони адабиро меҳвари сиёсати навсозии забон доништааст. Ҷу менависад «Дар Бухоро ва Самарқанд «харбузая буред!» мегӯянд, аммо дар кӯҳистон «харбузара буред!» мегӯянд ... Азбаски «харбузая – харбузара» ҳар ду аз «харбузаро» вайрон шудаанд, агар мо «харбузаро буред!» нависем, ҳеҷ чиз бой намедихем».⁵ Устод зарурати таҳия намудани китобу мақолаҳо оид ба имлои забонро дарк намуда дар идомаи ҳамин мақола менависад: «Дар бораи сарфу нахв, дар бораи чумлабандӣ ва дар бораи имлодар оянда хоҳам навишт. Ҳозир ҳамон қадарашро мегӯям, ки душвортарин масъалаи мо масъалаи имло аст ... Дар Бухоро, Самарқанд ва Фарғона «нигоҳ» мегӯянд. Аммо дар Фалғар «нагоҳ» мегӯянд. Мо дар имло кадоми онҳоро риоя мекунем... Ин аст душвортарин масъалаҳо, ки ҳалли ин аз ҳама вазифаҳо пештар меистад.»⁶

22 августи соли 1930 дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Сталинобод (ҳоло Душанбе) нахустин Анҷумани илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон барпошуд, ки дар кори он устод Айни ба таври фаъол иштирок дошт. Ин анҷумандар ҳаёти фарҳангии Тоҷикистон рӯйдодини ҳоят бо арзиш ва муҳим буда дароназ «профессорони Ғарб сар карда, то қувваҳои илмии кӯҳистони Бадахшон» ширкат доштанд ва он «баҳалқардани чанде аз масъалаҳои илмӣ ва корҳои маданияти пролетарӣ аҳамият ва қимати худро дар саҳифаи таърихӣ ёдгору зоштва таҳ курси маданияти пролетариро

⁵ Айни С. Забони тоҷикӣ // Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷилди аввал, Айни ва забони адабӣ. – Душанбе, Дониш, 2008. - С. 35.

⁶ Хамин ҷо. – С. 41

барпонамуд». ⁷Масъалаи забони адабии тоҷикӣ дар ин анҷуман ҳаме аз масъалаҳои марказӣ буд ватавсияҳои гуногу не, кидарин маврид маҷлисҳои конференсияҳои мухталиф тайи 4 - 5 соли охири пешниҳод карда буданд, аз тарафи вакилони анҷуман «чуқур тардидашуданд». «Қарорҳои ин анҷуман ба забон ва лаҳҷаи тоҷикон мутобиқафта, пойдор ватағйирнопазир мемонад», навишта буданд муфассирони маҷаллаи «Роҳбари дониш» дар бораи аҳамияти қарорҳои ин анҷуман. Аҳамияти ин анҷуман дар он буд, ки фикру андешаҳои пешниҳодоту назари ётеро, китоби он замон аз ҷониби забоншиносони ӯзӣ ба мутоқиқамутахассисони русизҳор гардида буданд, ба ин обат гирифта, қоидаҳои муваққати имлоротақмил ва ислоҳ қард ва алифбои навро тоҷойи имкон ба қонун қоидаҳои савтиётӣ ба забон тоҷикӣ мутобиқ сохта, онро барои омӯзиши ҳамагон пешкаш намуд.

Ин анҷуман аз рӯйи чор масъала: забони адабии тоҷик, алифбо (алифбои лотинӣ дар назар аст), имло ва масъалаи алифбои шуғнонӣ қарорҳои махсус қабул кард, киду қарори анҷуман «Қарор дар масъалаи алифбо» ва «Қарор дар бораи имлои нави тоҷикӣ» ба имло бандӣ бе воситаи ртибот дошта, тарзи навишти калимаҳои ба алифбои лотинӣ муайян намоёнд. Аз ҷумла, дар «Қарор дар масъалаи алифбо» оид ба муайян кардани ҳарфҳои барои овозҳои оиӯ, у, ў ҷуниномада аст: «Анҷуман таъмоми масъалаҳои мувоҳиҷадори алифбои нави тоҷикро ҳаматарафа музокира карда, ба ин қарор меоянд,

⁷Чамъбасти ва қарори Анҷумани нахустини илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон // Роҳбари дониш, №10. 1930. – С.14.

кидарқисмимуҳимишеваҳои тоҷикӣ овози (ӯ) вов-
имаҷҳулмавҷудности иновбо (у) вовимаъруфмувофиқмебошад,
барои ҳамин дарасноитаълим,
хондан ва навиштан душворихобамиёнмеояд. Барои аз миён бардоштани
ин душворихоми набавдовозҳои (ӯ) ва (ӯ) боякшакл (ӯ)
нишон дод ашавад ва иншакл робоҳосиятҳои шеваҳомувофиқ карда корфарм
удан мумкин хоҳад шуд. Инҳолдар шеваҳое, ки инсеовоз (яънеӯ, у, ў)
фарқдоранд, дурустхондан ва навиштанро осонтар карда, дар шеваҳое,
ки фақат дутои ин сеовозҳо аст, душвори имавҷударо аз миёнмебардоранд».⁸

Дар «Қарор дар бораи имлои нави тоҷикӣ»,
ханӯз истифодаи истилоҳоти куҳанқобили қабуласт.

Аз ҷумла барои ифодаи истилоҳи «садонок» «соит» ва
истилоҳи «ҳамсадо» «сомит» истифода мешавад.

Умуман дар ин давра як навъҷустуҷӯ барои ифодаи истилоҳоти забоншиносӣ
ба забони тоҷикӣ дида мешавад.

Ҳамин истилоҳҳои «садонок» ва «ҳамсадо» дарадабиёти илмии ин давра дар ш
акли «босадо» ва «бесадо» низ дида шудааст.

Як нуктаи
муҳими дигар барасоси меъёрҳои таърихи забони адабиёт ва таҳияи гарди даниим
ломебошад.

Дар қароримазкур дар ин борачунинома дааст: «Анҷуман қайд мекунад,
ки дар муайян кардани қоидаҳои имлоӣ танҳо яклаҳҷаро асоси ғирифта нахусу
сиятҳои лаҳҷа (ёки шева)-ҳои дигарчашмпӯшидан мувофиқи мақсад нест.

Бинобарин, ҳамаи лаҳҷаҳои дар назар дошта истода,
қоидаҳои имлоии сарфи муштарақ муайян кардан лозим аст.

⁸ Ҷамъабаст ва қарори Анҷумани нахустини илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон // Роҳбари дониш, №10,
11,12, 1930.- С. 43.

КомиссарихалқиимаорифиРССТочикистонбофармони№1-

ихудонротасдиқкард.

Якезмасъалаҳоиасосие,

кидаринчорабиниҳомавқеихосдошт,

чунинбуд:

«Инчорабиниҳо ба барҳам додани архаизмҳо, арабизмҳо ва эронизмҳо

(таъкидимо - С. Н.) дар забониточикӣ,

ба барҳам додани чудио и сунъии байни забони адабӣ ва забони синдаи гуфтуг

ӯӣ,

ба наздик кардани шаклҳои синдаи забон ва советизмҳо раво накардашудаан

д».¹¹ Даренагузашт,

ки ин лоиҳа бо номи «Дарбораи баъзе масъалаҳои забониточикӣ» ҳамчун сана

ди расмӣ нашр шуд. Оназ се қисми боратбуд: қисми 1

«Масъалаҳои грамматика», қисми 2

«Дарбораи масъалаҳои терминологияи забониточикӣ» ва қисми 3

«Дарбораи масъалаҳои имлои забониточикӣ».¹²

Аз баски ин санад дар таърихи забони

точикӣ нақши ҳалкунанда бозида, аксари унсурҳои номатлубе,

ки имрӯз аз тарафи бархе аз забоншиносон ҳамчун хусусиятҳои хоси забонӣ ш

умурда мешавад, дар асоси ҳамин санад ба забонимодохил шудаанд,

дарбораи ин санад муфассалтар истода мегузарем. Дар се бахши ин санад

ба таври фишурда унсурҳои нодурусти зерин қонунӣ гардондашудаанд:

1. Расмӣ кардани истифодаи пасванди «ангӣ» дар чумласозӣ.

¹¹ Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 1. Масъалаҳои грамматикӣ // Тоҷикистони Сурх, 25 январ соли 1939, № 19.

¹² Ниг. Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 1. Масъалаҳои грамматика // Тоҷикистони Сурх, 25 январ соли 1939, № 19; Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 2. Масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Тоҷикистони Сурх, 26 январ 1939, № 20.

(Одами **шабангия** (шабангиरो) имрӯзбоздидам -
одамишабдидагемаимрӯзбоздидам... Магазини
бозорангӣбисёркалонаст).

2. Истифодаи шакли лаҳҷавиисохти«**нарафтанба**»дарзабони адабӣ.(Истеъмоли сохти «**ман нарафтанба**» ҳам дуруст ҳисоб карда мешуд).

3. Аз истифода баровардани шаклҳоиадабиипешванди«**би-**»вафеълҳои«**метавонгуфт, метавонкард**».(«**Мо метавонем бигӯем**»не, балки«**мометавонемгӯем**».Ба истеъмоли шаклҳои«**метавонемгуфт, метавонкард**»роҳоданашавад.»).

4. Дар навиштани исмҳочорӣкарданиҷамъбандиҳоишакли**ахборотҳо**. (Ташкилот-**ташкилотҳо, аъзо-аъзоён- аъзоҳо, ҳуқуқ- ҳуқуқҳо**).

5. Расмӣкарданишакли«**Аҳмадакитобаш**»вабаҷоипасванди - роистифодакардани -а, -я. (Ин китоби Аҳмад- **инАҳмадакитобаш; Тоқуҷоярафтӣ? ТоФарғонаярафтам**).

6. Дар истифодаи шумора, ҷонишин, зарф, пешояндҳочорӣкарданиунсурҳоилаҳҷавӣ.

а) Шумора (Дар охири шумораҳобаҷоисуффиксархаистии«**то**»шаклизиндавабатамомишеваҳои тоҷикӣумумӣбудагӣ«**та**»корфармудашавад:**сета, чорта, «дуйум»ва «саййум», «чор, чорда, чил**»).

б) Ҷонишин(шакли махсуси ҷонишинҳоишаҳсӣ, кибасуффиксҳои«**ҳо, ён**»сохташуда, ҷамъроифодамекунанд, қабулкардашавад:**Моҳо,моён, шумоҳо, шумоён, вайҳо**).

Чонишинҳобандаккатидарчуниншаклҳокорфармудашаванд:

(шуморо, шумоҳоя, шумоёна, шумоя-шуморо, онҳоя).

7. Дар истифодаи феъл дар баробари шаклҳои меъриҷорӣ кардани шаклҳои ҷавӣ:

а) Дар феълҳои нақлӣ (бағайразшаклтанҳои шахсисейум) пеш аз бандакчонишинҳодарбайнидусадоннок «я» илова карда ҳамкорфармудан мукинаст (Гӯё, ман рафта будаям, Вай ҳорафта будаянд.

б)

Шаклҳои эҳтимолии поёнаги ҳамкорфармудашавад (Аҳмадомадагист, Вай ҳам мерафтагист).

в) Ба вазифаи гузаштаи мутлақин шаклҳои феълӣ ҳамкорфармудашавад (Ман китоб хондагӣ, Ман то ҳол хондагимне).

г) Дар шахси дуйум дар баробари «ед» чамъбо «етон» ҳамсохташавад. Шаклҳои «Кашидагирифтани, гирифтаовардани, бурдасондани, гуфтадодани, шикастамондани, гирифтапартофтани, рафтагирифтани ва дигарҳо» қобили қабул ҳисобидашуд.

ғ) Аз истифодаи хориҷ кардани шаклҳои адабии «бояд кард» ва «хоҳад кард» (Мо қорамонро хоҳем кард) не, балки «мо қорамонро мекунем».

д) Ба ҷои шаклҳои «нишастан, шустан, қоб, ёб» шаклҳои «шиштан», «шустан», «қов», «ёв» қорфармудашавад.»

9. Дар масъалаи имло ва навишти калимаҳои санат ба тарзи навишти русӣ роҳивасеъ кушода, шакли навишти калимаҳои русӣ-интернатионалиро ба шакли айнан русӣ қонунӣ гардонид:

«1.

Калимаҳои интернационали в советизмҳо ба забони тоҷикӣ аз русӣ ва ё ба воситаи забони русӣ дар мадагӣ айнаи бо ҳарфҳои тоҷикӣ навишта мешаванд.

Мисол: Колхоз, комсомол, коллектив, план, аэроплан, кооперация ва монанди инҳо.

Дар баъзе калимаҳои хориҷӣ ба воситаи забони русӣ мегирифтаги монбадагӣ **«овози х»** агар дар русӣ бо **«г»** навишта шаванд, дар тоҷикӣ ҳам бо **«г»** навишта мешаванд. Мисол: гидростансия, гектар, Гегел.»

10. Дар навишти калимаҳои **«қуфл, китф»** ва **«анбор, занбур, занбар...»** шакли талаффузи онҳо дар шакли **«қулф, китф»** ва **«амбор, замбур, замбар»** қонунӣ гардонид.

Ба таври умум ин санад ва тадбирҳои баъдӣ оид ба табдили алифбо барои русикунонии истилоҳот ва дар маҷмӯъ ба тағйирисарфи вунаҳвӣ (грамматикӣ) ва вооии (фонетикӣ) забони тоҷикӣ роҳивасеъ кушод. Бояд гуфт, ки ин фармон ба алифбои лотинӣ таҳия шуда,

сарахборе барои табдили алифбои лотинӣ ба алифбои русӣ дар Тоҷикистон ба удвамаъракаи ба алифбои русӣ гузаштаноғоз шуда буд ва тавре ба ҳамагон маълум аст, дар моҳи май соли 1940, яъне баъдаз ҷақсоле бештар дар Тоҷикистон алифбои русӣ сабтавирасмӣ ҷорӣ гардид. Метавон гуфт, ки тоқабулиқои даҳои имло дар замони Истиқлолини санадасосиқои даҳои имлоиди гардарзамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардид.

Баъд аз гузаштан ба алифбои русӣ асоси тоҷикӣ дар моҳи май соли 1940

қоидаҳои имлои забони моҳамбаиналифбомувофиқ қардашуд ба қарори
№55 аз 21 – январисоли 1941- и СКХ (Совети Комиссарони Халқ) –
и РССТ Ҷокистон «Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» қабул гар
дид. Хусусиятҳои ҳосии ин дастур бештар дар Фармони №1 –и вазири
маорифи вақтинӣ қосёфта буд,
вале ин қоидаҳои нисбатан муфассалтар буда,
ба талаботи замон мувофиқ қардашуда аст.

«Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» собит месозад,
ки ҳанӯз забони адабӣ ба тадриҷ муайян шакл нагирифтааст ва дар он
иштибоҳҳои дастурӣ дида мешавад.

Матни ҷумлаи аввали онро шохидии гуфтаҳо аст:

«Дар тартиб додани орфографияи хусусиятҳои морфология,
фонетикӣ ва сохтисинтаксисӣ ҳам тенденцияи муайяншудаи инкишофи забо
ни адабии имрӯзгаи тоҷикасосдошташуда аст».¹³ Худи ҷумла бо истифодаи
«ҳам» ва таркиби «асосдошташудан» ноқисванодуруста аст. Аз тарафи дигар,
истифодаи истилоҳҳои барои замон наворидшудаи русӣ –
байналмилалии морфология, фонетика ва синтаксис ...
баёнгарии сатҳи замонӣ ба авлабият додан ба истилоҳҳои русиву аврупоӣ а
ст.

Муносибати устод Айнӣ нисбат ба ин қарори Вазорати маорифи
вақти Ҷокистон ва имлои қабулшуда маҳкумкунанда буда, онро «яке
аз ҳуҷумҳои чап, ки вайро режими аракчеевӣ номидан мумкин аст, дар
соли 1937, 1938, 1939 ташкил ёфта буд» номидаст.¹⁴ Инчунин ӯ дар
мақбули худ «Ба Базаи тоҷикии Академияи илмҳои СССР» (01.03.1940)

¹³ Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ // Газетаи муаллимон, 20 февралисоли 1941, №7.

¹⁴ Айнӣ С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷикӣ // Мунтахаби асарҳои илмӣ, - Душанбе, Дониш, 2008. – С. 69.

дар бораи ин фармон назари худро чунин баён намудааст: «Коркунони илмии База, ки тарафдори чараёни авваланд, ба сухани худ қарори Наркомпросро (Комиссариати маорифи халқ – С.Н.) асос мегиранд. Ба фаҳми ман он гуна қарорҳо дар бораи масъалаҳои ханӯз ҳалнашуда ва дар мубоҳиса истода намешавад. Дер нашудааст, ки дар бораи партофтани «ро» як қарор баромад, аммо худ ба худ аз миён рафт».¹⁵ Ин мақоларо метавон оғози давраи дигари мубоҳисаҳои устод Айнӣ оид ба масъалаҳои имло номид. Ин давра бо мақолаи бунёдии устод бо номи «Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик» (1952) анҷом меёбад ва тафсилоти навиштани ин мақоларо ёдовар мешавем.

Дар зери таъсири нармаши сиёсии солҳои 50-уми садаи XX ва маҳсули банаширрасидани мақолаи И. Сталин «Марксизм-ленинизм ва забоншиносӣ» дар Тоҷикистон мақолаи устод С.

Айнӣ «Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик» («Шарқисурх», 1952, № 6) чопшуд, ки дар ин мақола дар баробаризери тозиёнаи танқидгирифтани баъзе қарорҳои ҳодаринкишофи имло ва забоншиносии тоҷик, ба масъалаҳои имло ҳамаҷаҳрдааст. Ин мақолаи устод Айнӣ дар партави ду солагии «нашри асари дохиёнаи И.В. Сталин – «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ»» навишта шуда, дар он нуқсонҳои камбудии ҳодаринкишофи имло ва забоншиносии тоҷик, ки то ин дам дар забоншиносии тоҷик ҷой доштанд, зеро тозиёнаи танқид қарор гирифтааст. Аз рӯи намунаҳои таҳияи имло ва сохтмони забонии солҳои 30-юми садаи XX мушоҳида гардид, ки дастандаркорони навсозии забони тоҷикӣ дар намунаи Кумитаи истилоҳот ва алифбои нав, базаи тоҷикистони АИ Иттиҳоди Шуравӣ ва Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон ба андозае ба навсозии забони адабии

¹⁵ Айнӣ С. Ба Базаи тоҷикии Академияи илмҳои СССР // Мунтахаби асарҳои илмӣ, - Душанбе, Дониш, 2008. – С. 130

точикӣ саргарм шудаанд, ки ҳатто даст батаҳрифи сохторҳои грамматикӣ забон заданд, ки ҳеҷ дар қаламрави асосҳои илмӣ забоншиносӣ ҷоиз набуд. Масъалаи устувор мондани унсурҳои дастурӣ ё грамматикӣ (дар намунаи истифодаи ҷамъбандии асили тоҷикӣ «он» (гон, ён, вон) ва «ҳо»), ба зурӣ бароварда партофтани вожаҳои классикӣ «аз фонди асосии луғати забони тоҷикӣ» ва «даровардани яке аз луғатҳои маҳаллии танг», сохтану меъёрӣ кардани ҷумлаҳои нодурусти «Ин Аҳмада китобаш» зери таъсири ҷумлаҳои забони узбекӣ «Бу Аҳмадни китобӣ» ва ғайра ки ҳангоми таҳлили Фармони №1 (Комиссариати маориф оварда шуд) дар ин мақола исбот шудааст. Ҷу менависад: «Ин кор дар амал грамматикаи саҳтҷонро бо зӯрӣ (бо режими арақҷеевӣ) кушта партофта, ба ҷои он грамматикаи аз ҷумлаи вайрони бегона гирифта шударо ба тарзи сунъӣ даровардан буд».¹⁶

Устод Айни барои исботи фикру ақидаи хеш аз ин асари И. В. Сталин чунин намуна меорад: «Аммо асосҳои соҳти грамматикӣ дар муддати хеле дурудароз дар як ҳол боқӣ мемонанд, чунки онҳо чунон ки таърих нишон медиҳад, метавонанд, ки дар зарфи чандин давра бо муваффақият хизмати ҷамъиятро ба ҷо оваранд».¹⁷ Дар ҷои дигар ба Шавкат Ниёзӣ муроҷиат намуда боз ҳам устувор мондани соҳтори дастурии забонро таъкид менамояд: «Агар Шавкат Ниёзӣ асари доҳиёнаи рафиқ Сталин – «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ»-ро пухта меомӯхт ва аз он ҷо, аз фонди асосии луғат ҳам дарозумртар будани грамматикаро ёд мегирифт, ба ин гуна хатоҳо намеафтод, балки забони халқи тоҷик ва адабиёти классикӣ тоҷикро тадқиқ карда, ҳазор

¹⁶ Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди аввал. Айни ва забони адабӣ – Душанбе, Дониш, 2008. – С. 70.

¹⁷ Ҳамин асар. – С. 67.

сол боз тағйир наёфтани асосҳои грамматикии забони тоҷикро ба гуфтаҳои рафиқ Сталин мисол меовард...».¹⁸ Ҳамчунин дар бораи масъалаҳои забоншиносӣ ва махсусан имлои забони адабӣ чунин ибрози назар кардааст: «...гурӯҳи дигар забони адабии ҳазорсолаи тоҷикро бо ҳамаи меросҳои адабиаш тамоман инкор карда мехостанд дар асоси забони кӯчагӣ забони «нави адабӣ» созанд ва ба он «забони нав» грамматикаи аҷибу ғарибе ҳам тартиб диҳанд. Яке аз ин ҳуҷумҳои «чап» ки вайро режими аракчеевӣ номидан мумкин аст, дар соли 1937, 1938, 1939 ташкил ёфта буд. Лоиханависони ин ҳуҷум дар зери пардаи «забонро ба халқ наздик кардан» мехостанд, ки бо грамматикаи қисман нав як «забони нави адабӣ» созанд. Онҳо нависандагон ва соҳибқаламонро маҷбур мекарданд, ки «ин Аҳмада китобаш» барин ҷумлаҳоро ҳам ҷумлаи тоҷикӣ доништа кор фармоянд ва дуруст шуморанд. Ва ҳол он ки ин ҷумла тарҷимаи ҳарф баҳарфи вайрони як ҷумлаи ўзбекӣ буд.

Дар имло ҳам дар матбуоти тоҷикӣ ба асоси он лоиха вайронкориҳо ҳанӯз ҳукмрон аст. Дар ягон забони маданӣ ва аз ин ҷумла дар забони русӣ дар навиштан талаффуз асос гирифта нашуда бошад ҳам, дар забони тоҷикӣ талаффузро асос гирифта масалан ба ҷои калимаҳои «анбор, занбар, ҷунбидан» - «амбор, замбар, ҷумбидан» менависанд.

Ва ҳол он ки дар забони тоҷикӣ аз талаффуз то навиштан фарқ доштани монанди суҳанҳои дар боло қайдшуда тасодуфӣ ва ғалати омма набуда, балки ба як асоси илмӣ таъяс мекунад, ки ин аз хусусияти забони тоҷикӣ омадааст: Дар забони тоҷикӣ ҳаргоҳ баъд аз нуни сокин (ан, зан, ҷан, қан ва монанди инҳо) ҳарфи «б» ояд, дар талаффуз он «б» ба «м» табдил меёбад.

¹⁸Ҳамин асар. – С. 67-68.

Имлочиёни мо, ки аз ин хусусияти забони тоҷикӣ хабар надоранд, дар навиштан ҳам ҳарфи «б» - и монанди калимаҳои мазкурро ба «м» табдил дода менавиштанд, бо ин корашон аз як тараф хусусияти забони тоҷикро поймол кунанд, аз тарафи дигар луғатҳои бисёреро вайрон карда ба халқ такдим менамоянд.

Қатъи назар аз ин хусусияти забони тоҷик, агар дар имло талаффуз асос гирифта шавад, дар забон анархия пайдо мешавад, чунки талаффуз дар ҳар замон ва дар ҳар район дигаргуншавандааст, ҳатто басо дида шудааст, ки талаффузи шахсҳои ҷудоғона ҳам аз якдигар фарқ мекунад. Сабаб ҳамин аст, ки то ҳол дар имлои забони тоҷикӣ анархия ҳукмфармоист.»¹⁹

Дар натиҷа, бар асари чоп шудани ин мақолаи устод Айни масъалаи бознигарии имло ба вучуд омад ва лоиҳаи наво бо номи «Орфографияи забони тоҷикӣ» тартиб дода шуд. Аввал дар моҳи октябр соли 1952 дар матбуоти кишвар лоиҳаи «Орфографияи забони тоҷикӣ»²⁰ чоп шуд ва он барои ғаврубаррасӣ ба мутахассисон укоршиносон пешниҳод гардид.

Он дар матбуот муҳокимаву баррасӣ гардид.

Олимонудонишмандон ба андозае ки дар он замон имкон дошт, доир ба масъалаҳои имло фикр унвандешаҳои худ робаёндоштанд.²¹

Масалан, О. Ҷалолов номзади илми филология ва Маҳвашев И. Н. устоди Институти хоҷагии қишлоқ (ҳоло Донишгоҳи аграрӣ)

¹⁹ Айни С. Оидбавазӣ забоншиносии тоҷик // Шарқи Сурх, 1952, №6, саҳ. 3-8 // Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди аввал. Айни ва забони адабӣ – Душанбе, Дониш, 2008. – С. 71-72.

²⁰ Орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби советӣ, №10, 1952. С. 22 - 33

²¹ Ниг.: Каримов А. Оид ба лоиҳаи орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби советӣ, №15, 1952, с. 35 – 37; Раҳмонов М., Баъзе мулоҳизаҳои ба оид ба орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби советӣ, №1, 1953, с. 30 – 32; Шукуров М., Баъзе қоидаҳои ба оид ба орфографияи забони тоҷикӣ // Шарқи Сурх, №1, 1953, с. 124 – 130; Ҷалолов О., Маҳвашев И. Н., Фикр мулоҳизаҳои мо // Газетаи муаллимон, №8 (1071). 28 феврал соли 1953.

дармақолаебономи «Фикрумулоҳизаҳоимо» (Газетаимуаллимон, 28 февралисоли 1953) бепояиilmбудани баъзе аз ин қоидахороошкор карданд.

Ақидаҳоиинмуаллифондарборайистиғодаиҳарфиюбачоийударвожаҳои Юлдош, юрға, «истеъмолибеҳудаиъ» даркалимаҳоидарё, гиря, афюн, бахтёр, даҳяк, истиғодаи пасванди –й (-чй, -вй) вағайрасобитмесозад, ки равшанфикорони мо дар ҳамон давраҳоидушворияккасолорйфикруандешаҳоихудробеибовуравшанбаён мекарданд: «Навишта шудани Юлдош, юрға, кидар§10 пешниҳодкардашудааст, азҳарчиҳатнодуростааст».²² Дар мақолаиШукуровМ.

«Баъзеқайдҳодарборайилоҳианавиорфографияизабониточикй» ташаббуси ба алифбои тоҷикйдохилнамуданиҳарфҳоирусииш ва ы дастгирйёфтааст. Ёменависад: «Пешазҳамааҳамиятикалонибалифбоиточикйдохилшуданиҳарфҳоишва ы–роқайдкарданлозимаст».²³ Дар чоидигарӯпешниҳодмекунад, ки номҳоичуғрофии Тбилисй, Батумй, ЧилибамонандиДехлй, Урумчй бо й – и заданок навишта шавад. Вале ин пешниҳодтаврекиазматниаслимушоҳида мекунем, қабулнамегардад. ПешниҳолдидигариМ. Шукуроввобастаба навиштани вожаҳоимонанди«пунба», «чунбиш», «танбал»аст, ки ӯчунинменависад: «Вазифаи орфографияи нав аз ин иборат аст, ки ҳаминқонунизабониробоқоидаирасманъэлоннамуда, духеланависихоидаринсоҳамавҷудбударохотимадиҳад, токи«танбӯр», «пунба», «чунбиш»,«танбал»баринкалимаҳоиинтип, киханӯз то як

²²Чалолов О., МахвашевИ. Н., Фикрумулоҳизаҳоимо // Газетаимуаллимон, №8 (1071). 28 февралисоли 1953.

²³ Шукуров М. «Баъзе қайдҳодарборайилоҳианавиорфографияизабониточикй»// ШарқиСурх, №1, 1953, с.125.

андоза, «н» - ро дар худ нигоҳдоштанд, низ«м»навишташавад». ²⁴Тавре аз мақолаи устод С. Айнӣ бармеояд, маҳз ҳамин гуна иштибоҳҳо иқоидаи имлои солҳои 1939 ва 1941 мавриди интиқоди шади устод қарор гирифта буд. Лоихадармуддати бешазҳафт моҳ мавриди баррасӣ қарор гирифта дар муҳокимаҳо 30 нафар устодудони шмандиштирокнамуд. ²⁵ Бояд гуфт, ки таҳиягарони лоихаи навармуддати баррасии наза тариқидони шмандонон родарасоси пешниҳодҳои воридшуда хеле тақмил дода, баякни зомим уайян дароварданд. Дар он пешниҳоди устод С. Айнӣ оид ба тарзи навиштани вожаҳои занбур, танбур, анбордаршакли тоҷикии онҳо, яъне бонб (набомб, кидарорфографияи соли 1941 вучуддошти ва Шукуров М. ҳам онро дастгирӣ кардааст) дастгирӣ ёфт. И – идароз «и – изаданок» номида шуд. Вале боз ҳам тарзи навиштани номҳои вожаҳои ҷуғрофии Тбилисӣ, Баржомӣ, Батумӣ ба қавли таҳиягарон «талаффузи грузини ихудронигӯҳо дошта,» монанди орфографияи русӣ навишта мешаванд. ²⁶ Як масъалаи муҳиме, ки сие сати рӯзҳалқардани он роталаб мекард, ба алиф бои тоҷикӣ даровардани ҳарфҳои «щ» ва «ы» - и русӣ буд, ки он ҳам басуди ҳарфҳои русӣ ҳалшудва шумораи ҳарфҳои алиф бои забони тоҷикӣ аз 37 ҳарф ба 39 ҳарф расонида шуд. Тартиби ҳарфҳои ҳам, ҳарчанд барои забони тоҷикӣ мувофиқ кардани он пешниҳоди ӯ зиёд буд, ба тартиби алиф бои забони русӣ монандашуда, ҳарфҳои хоси тоҷикӣ дарохири алиф бои забони тоҷикӣ ҷой додашуд, ки ба ҳонаи он ҳам чунин буд: «Агар тартиби

²⁴ Ҳамон ҷо, с. 128.

²⁵ Бухоризода А.Л. Лившиц В. А. Таҳрири нави қоидаҳои орфография // Мақтбаи советӣ, №1, 1954, с. 26 – 36.

²⁶ Ҳамон ҷо, с. 32.

харфҳои алфавиттағйирдода мешуд, онгоҳ дар вақти тарҷумаҳо (и) хуччатҳои расмӣ–нишондодҳои ҳамаҷумла ва ҳукумат, ки миқдори зиёди бандҳои алоҳида дошта бо ҳарфҳои аломота карда мешаванд, бо зиятҳои идиогарҳамба меймӯмад». Бинобар ин, «Тартиби ҳозираи алфавит– дарохи ровардашудани ҳарфҳои иловагӣ барои овозҳои ҳосил забони тоҷикӣ ҳам аз ҳамаи методҳои ваҳам (аз ҳамаи) амали беҳтар мебошад».²⁷ Барои ҳарфҳои ювауқоидаҳои сохта, аз қабили тарзонавишти Юлдош – Йулдош ... шӯъла, шӯъба, суҳбат (аз ҳамаи бастаҳои ҳарфҳои ҳама) тартиб дода шуд, ки баъзе онҳо дар Қоидаҳои имлои соли 1941 вучуд дошт.

Хулоса, баъд аз баррасии муҳокимаи ҷамъиятӣ дар август соли 1953 он ба шакли китобчачоп гардида баъд аз таҳрири ҷамъиятӣ ва тасдиқи назароти «Совети Вазирони РСС Тоҷикистон» дар матбуоти давлатӣ чоп шуд.²⁸

Моҳи феврал соли 1954 ба алифбои тоҷикӣ ду ҳарфи нави русӣ «ы» ва «щ» илова гардид, ки ин иқдом раванди русикунони алифбои тоҷикиро хотима дод.²⁹ Ҳамин тариқ, бо қабули алифбои нави ва санадҳои меъёри доир ба инкишофи забон сиёсати забони Иттиҳоди Шӯравӣ барои солҳои баъдӣ муайян гардид, ки он то охири солҳои 80-уми қарни XX идома ёфт.

Бо яд ба таъкид зикр намуд, ки дар таҳрири нави «Қоидаҳои орфографияи забони тоҷикӣ» дар соли 1954 тамоми фикру андешаҳои устод С. Айнӣ ба назар гирифта шуд ва навоариҳои бе асоси илми фармони №1-и комиссари маорифи халқ «Дар бораи баъзе масъалаҳои

²⁷Ҳамон ҷо, с. 32.

²⁸Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби Советӣ, №1, 1954, с. 37 – 46.

²⁹Укази Президуми Совети Олии РСС Тоҷикистон «Дар бораи даровардани иловаҳо ба алифбои тоҷикӣ» аз 5 феврал соли 1954 // Тоҷикистони Сурх, март соли 1954.

забони тоҷикӣ» (1939) ва «Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» (1941) аз тарафи таҳиягарони имлои нав ислоҳ карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Забони тоҷикӣ //Роҳбари дониш, Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷилди аввал, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе, Дониш, 2008.
2. Айнӣ С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Душанбе, Дониш, 2008.
3. Установа терминологияи забони тоҷикӣ, Душанбе, 1936.
4. Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ // с. 348,347, ҷамъбаст.
5. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ, - Душанбе, Эр-граф, 2016.
6. Айнӣ С. Забони тоҷикӣ // Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷилди аввал, Айнӣ ва забони адабӣ. – Душанбе, Дониш, 2008.
7. Ҷамъбаст ва қарори Анҷумани нахустини илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон // Роҳбари дониш, №10. 1930.
8. Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 1. Масъалаҳои грамматика //Тоҷикистони Сурх, 25 январи соли 1939, №19; Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 2. Масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Тоҷикистони Сурх, 26 январи 1939.
9. Айнӣ С. Ба Базаи тоҷикии Академияи илмҳои СССР//Мунтахаби асарҳои илмӣ, - Душанбе, Дониш, 2008.
10. Айнӣ С. Оид ба вазъии забоншиносии тоҷик // Шарқи Сурх, 1952, №6
11. Айнӣ С. Дунёи нав ва алифбои нав // Овози тоҷик, 7 сентябри соли 1927
12. Айнӣ С. Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷик // Роҳбари дониш, 1928, №10.
13. Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ // Газетаи муаллимон, 20 феввали соли 1941, №7.

14. Айнӣ С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ, - Душанбе, Дониш, 2008
15. Орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби советӣ, №10, 1952. С. 22 – 33
16. Каримов А. Оид ба лоихаи орфографияи забони тоҷикӣ// Мактаби советӣ, №15, 1952, с. 35 – 37.
17. Раҳмонов М.,
Баъзе мулоҳизаҳо оид ба қоидаҳои орфографияи забони тоҷикӣ // Мактаби советӣ, №1, 1953, с. 30 – 32.
18. Шукуров М., Баъзе қоидаҳои ирбаи орфографияи забони тоҷикӣ // Шарқи Сурх, №1, 1953, с. 124 – 130.
19. Ҷалолов О., Маҳвашев И. Н., Фикрумулоҳизаҳо имо // Газетаи муаллимон, №8 (1071). 28 феврал соли 1953.
20. Бухоризода А.Л. Лившиц В. А. Таҳрири нави қоидаҳои орфография// Мактаби советӣ, №1, 1954, с. 26 – 36.
21. Укази Президуми Совети Олии РСС Тоҷикистон «Дар бораи даровардани иловаҳо ба алифбои тоҷикӣ» аз 5 феврал соли 1954 // Тоҷикистони Сурх, март соли 1954.